

LIBRIS

We know
books

ERNST H. GOMBRICH

O scurtă istorie a lumii

Ilustrată
de Kat Menschik

Traducere din germană
de Adriana Ionescu

arthur

Cuvânt înainte / 7**A fost odată / 13**

Trecutul și memoria · Înainte de a exista oamenii · Reptile uriașe · Pământul fără viață · Soarele fără Pământ · Ce este istoria?

Cei mai mari inventatori care au existat vreodată / 18

Mandibula de la Heidelberg · Omul de Neanderthal · Preistoria · Focul · Uneltele · Oamenii peșterilor · Vorbirea · Picturile · Vrajitoria · Era glaciară și începuturile epocii de piatră · Epoca de piatră timpurie · Casele lacustre · Epoca bronzului · Oameni ca tine și ca mine

Ținutul de pe Nil / 26

Regele Menes · Egiptul · Un imn închinat Nilului · Faraonul · Piramidele · Religia vechilor egipteni · Sfinxul · Hieroglifile · Papirusul · Răsturnarea din Vechiul Regat · Reformele lui Akhenaton

Duminică, luni... / 35

Mesopotamia astăzi · Săpăturile de la Ur · Tăblițele de lut și scrierea cuneiformă · Legile lui Hammurabi · Cultul astrelor · Originea numelor zilelor săptămânii · Turnul din Babel · Nabucodonosor

Despre Dumnezeu Unul / 43

Palestina · Avraam din Ur · Potopul · Sclavia în Egipt · Moise și anul plecării din Egipt · Saul, David, Solomon · Împărțirea regatului · Distrugerea Israelului · Profețiile · Prizonieri în Babilon · Întoarcerea · Vechiul Testament și credința în Mesia

Scrierea alfabetică · Fenicienii și coloniile lor comerciale

Eroii și armele lor / 53

Cântecele lui Homer · Săpăturile lui Schliemann · Regii piraiți ai mărilor · Creta și labirintul · Exodul dorian · Cântecele eroice · Triburile elene și coloniile lor

O luptă inegală / 61

Perșii și credința lor · Cyrus cucerește Babilonul · Cambyses în Egipt · Imperiul lui Darius · Răscoala ionienilor · Prima campanie de reprimare · A doua campanie de reprimare și bătălia de la Maraton · Campania lui Xerxes · Termopile · Bătălia de la Salamina

Două orașele într-o țărișoară / 69

Jocurile Olimpice · Oracolul din Delphi · Sparta și educația spartană · Atena · Dracon și Solon · Adunarea Poporului și tirania · Epoca lui Pericle · Filosofia · Sculptura și pictura · Arhitectura · Teatrul

Iluminatul și țara sa / 78

India · Mohenjo-Daro, un oraș din vremea orașului Ur · Imigrația indienilor · Limbile indo-germanice · Castele · Brahma și călătoria sufletelor · „Tu ești acesta” · Gautama, fiul de rege · Iluminarea · Mântuirea de suferință · Nirvana · Adeptii lui Buddha

Un mare învățător al unui mare popor / 86

China înainte de nașterea lui Cristos · Împăratul Chinei și guvernatorii · Semnificația scrierii chineze · Confucius · Sensul etichetei și al obiceiurilor · Familia · Stăpân și supus · Lao Zi · Dao

Marea aventură / 93

Războiul Peloponesiac · Războiul de la Delphi · Filip al Macedoniei · Bătălia de la Cheroneea · Decăderea Imperiului Persan · Alexandru cel Mare · Distrugerea Tebei · Aristotel

și știința sa · Diogene · Cucerirea Asiei Mici · Nodul gordian ·
Bătălia de la Issos · Cucerirea Tirului și Egiptului · Alexandria ·
Bătălia de la Gaugamela · Campania în India · Porus ·
Alexandru, stăpânitorul Orientului · Moartea lui Alexandru
și succesorii săi · Elenismul · Biblioteca din Alexandria

Despre noi luptători și lupte / 105

Italia · Roma și legenda întemeierii sale · Luptele dintre clase ·
Cele douăsprezece tăblițe cu legi · Caracterul romanilor ·
Ocuparea Romei de către gali · Cucerirea Italiei · Pyrrhus ·
Cartagina · Primul Război Punic · Hannibal · Trecerea Alpilor ·
Quintus Fabius Maximus · Cannae · Ultimul contingent ·
Victoria lui Scipio asupra lui Hannibal · Cucerirea Greciei ·
Cato · Distrugerea Cartaginei

Un vrăjmaș al istoriei / 115

Împăratul Qin Shi Huangdi · Arderea cărților · Guvernatorii
statului Qin și numele China · Zidul Chinezesc · Dinastia Han ·
Funcționarii erudiți

Stăpânitorii lumii occidentale / 119

Provinciile romane · Străzi și apeducte · Legiunile · Cei doi
Gracchi · Pâine și circ · Marius · Cimbrii și teutonii · Sulla ·
Războaiele sclavilor · Iulius Cezar · Războaiele galice ·
Victoria în Războiul Civil · Cleopatra · Reforma calendarului ·
Asasinarea lui Cezar · Augustus și Imperiul · Artele

Buna Vestire / 128

Isus Cristos · Predica de pe Munte · Crucea · Pavel către
Corinteni · Cultul Împăratului · Nero · Arderea Romei ·
Primele persecuții împotriva creștinilor · Catacombele · Titus
distruge Ierusalimul · Exilul evreilor

Cum se trăia în Imperiu și la granițele acestuia / 135

Blocuri și vile · Termele · Colosseumul · Germanii · Arminius
și bătălia din pădurea Teutoburg · Limesul · Cultele străine
ale trupelor · Bătăliile lui Traian în Dacia · Campaniile din
Viena ale lui Marc Aureliu · Împăratul soldaților · Declinul

Italiai · Răspândirea creștinismului · Reforma lui Dioclețian ·
Ultima persecuție a evreilor · Constantin · Întemeierea
Constantinopolului · Împărțirea Imperiului · Creștinismul
ca religie de stat

Furtuna / 144

Hunii · Vizigoții · Migrația popoarelor · Attila · Leon cel Mare ·
Romulus Augustulus · Odoacru și sfârșitul Antichității ·
Ostrogoții și Theodoric · Ravenna · Iustinian · Corpus Iuris
și Hagia Sophia · Sfârșitul goților · Longobarzii

Începe o noapte înstelată / 152

Întunecatul Ev Mediu? · Credință și superstiție · Stâlpnicii ·
Benedictinii · Salvarea patrimoniului antic · Importanța
mănăstirilor din nord · Botezul lui Clovis · Rolul clerului
în Regatul Merovingian · Bonifaciu

Nu există niciun alt Dumnezeu în afară de Allah, iar Mahomed este profetul său / 159

Arabia, țara deșertului · Mecca și Kaaba · Originea și viața
lui Mahomed · Persecuția și fuga · Medina · Lupta împotriva
Meccăi · Ultima predică · Cucerirea Palestinei, Persiei și
Egiptului · Incendierea bibliotecii alexandrine · Asediul
Constantinopolului · Cucerirea Africii de Nord și a Spaniei ·
Bătăliile de la Tours și Poitiers · Cultura arabilor · Cifrele
arabe

Un cuceritor care știe să domnească / 169

Merovingienii și majordomii · Regatul francilor · Carol cel
Mare · Luptele din Galia, Italia și Spania · Avarii · Lupta
împotriva sașilor · Cântecelero eroice · Încoronarea Împăratului ·
Solia lui Harun al Rașid · Împărțirea și declinul Regatului
Carolingian · Svatopluk · Regatul viking și cel normand

O luptă pentru domnia peste creștinătate / 178

Est și vest în era carolingiană · Înflorirea culturii chineze ·
Invazia maghiarilor · Regele Henric · Otto cel Mare · Austria

și dinastia Babenberg · Sistemul feudal și vasalitatea · Hugo Capet · Danezii în Anglia · Feudele clericilor · Controversa Investiturilor · Grigore al VII-lea și Henric al IV-lea · Canossa · Robert Guiscard și William Cuceritorul

Galanții cavaleri / 188

Cavaleri și călăreți · Cetățile întărite · Iobagii · Paj, scutier, numirea în rang de cavaler · Îndatoririle cavalerului · Trubadurii · Turnirurile · Poezia cavallerească · „Cântecul Nibelungilor” · Prima Cruciadă · Godefroy de Bouillon și cucerirea Ierusalimului · Semnificația cruciadelor

Împărați din timpurile cavalerilor / 197

Frederic Barbarossa · Trocul și economia bazată pe bani · Orașele italiene · Imperiul · Rezistența și căderea orașului Milano · Serbarea în cinstea cavalerilor de la Mainz · A Treia Cruciadă · Frederic al II-lea · Guelfii și Ghibelinii · Inocențiu al III-lea · Magna Charta · Administrația Siciliei · Sfârșitul dinastiei Hohenstaufen · Gîghis Han și invaziile mongole · Vremuri fără de împărat și legea ghioagei · Legenda muntelui Kyffhäuser · Rudolf de Habsburg · Înfrîngerea lui Ottokar · Întemeierea dinastiei Habsburgilor

Despre orașe și orășeni / 211

Târguri și orașe · Negustori și cavaleri · Breslele · Construcția catedralelor · Călugării cerșetori și predicatorii pocăinței · Persecuțiile împotriva evreilor și ereticilor · Captivitatea babiloniană a Papilor · Războiul de 100 de Ani · Ioana d'Arc · Viața de curte · Universitățile · Carol al IV-lea și Rudolf Ctitorul

O nouă eră / 221

Cetățenii florentini · Umanismul · Renașterea Antichității · Înfloresc artele · Leonardo da Vinci · Familia de Medici · Papii Renașterii · Idei noi în Germania · Arta tiparului · Praful de pușcă · Declinul lui Carol Temerarul · Maximilian, ultimul cavaler · Mercenarii · Luptele din Italia · Maximilian și Dürer

O lume nouă / 232

Busola · Spania și cucerirea Granadei · Columb și Isabela ·
Descoperirea Americii · Modernitatea · Destinul lui Columb ·
Conchistadorii · Fernando Cortez · Mexic · Căderea lui
Montezuma · Portughezii în India

O nouă credință / 242

Ridicarea Catedralei Sf. Petru · Tezele lui Luther · Hus,
predecesorul lui Luther · Arderea bulei papale · Carol al V-lea
și imperiul său · Devastarea Romei · Parlamentul de la Worms ·
Luther la Wartburg · Traducerea Bibliei · Zwingli · Calvin ·
Henric al VIII-lea · Succesele turcilor · Împărțirea Imperiului

Biserica luptătoare / 251

Ignațiu de Loyola · Conciliul Tridentin · Contrareforma ·
Noaptea Sfântului Bartolomeu · Filip al Spaniei · Bătălia
de la Lepanto · Căderea Țărilor de Jos · Elisabeta a Angliei ·
Maria Stuart · Declinul Armadei · Coloniile comerciale
engleze în America · Companiile comerciale indiene ·
Începuturile Imperiului Britanic

Vremuri de groază / 259

Defenestrarea din Praga · Războiul de 30 de Ani · Gustav
Adolf · Wallenstein · Pacea din Westfalia · Devastarea
Germaniei · Vânătorile de vrăjitoare · Evoluția imaginii
științifice a lumii · Legile naturii · Galilei și procesul său

Un rege nefericit și unul fericit / 268

Carol I Stuart · Cromwell și puritanii · Puterea Angliei · Anul
„Revoluției Glorioase” · Bogăția Franței · Politica lui Richelieu ·
Mazarin · Ludovic al XIV-lea · Audiența de dimineață a regelui ·
Versailles · De unde lua guvernul bani · Sărăcia țăranilor ·
Jafuri de război

Ce se întâmpla între timp în estul Europei / 276

Cuceririle turcilor · Revoluția din Ungaria · Asediul
Vienei · Ioan Sobieski și asediul Vieni · Prințul Eugen ·
Ivan cel Groaznic · Petru cel Mare · Întemeierea orașului

Sankt Petersburg · Carol al XII-lea al Suediei · Călătoria la Stralsund · Extinderea puterii ruse

O eră cu adevărat nouă / 284

Iluminismul · Toleranță, rațiune și umanitate · Critica împotriva Iluminismului · Ascensiunea Prusiei · Frederic cel Mare · Maria Tereza · Oastea prusacă · Marea coaliție · Războiul de Șapte Ani · Iosif al II-lea · Abolirea iobăgiei · Reforme răsturnate · Războiul de Independență american · Benjamin Franklin · Drepturile omului și sclavii negri

O răsturnare violentă / 293

Ecaterina cea Mare · Ludovic al XV-lea și Ludovic al XVI-lea · La curte · Moșierii judecători · Rococo · Maria Antoaneta · Adunarea Stărilor Generale · Căderea Bastiliei · Suveranitatea poporului · Adunarea Națională · Iacobinii · Ghilotina și Tribunalul Revoluției · Danton · Robespierre · Teroarea iacobină · Condamnarea regelui · Victoria asupra străinătății · Rațiunea · Directoratul · Republicile vecine

Ultimul cuceritor / 303

Napoleon în Corsica · Către Paris · Asediul de la Toulon · Cucerirea Italiei · Expediția egipteană · Lovitura de stat · Consulatul și Codul lui Napoleon · Împăratul francezilor · Victoria de la Austerlitz · Sfârșitul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană · Franz I · Blocada continentală · Victoria asupra Rusiei · Spania și războiul de gherilă · Aspern și Wagram · Revolta germană · Marea armată · Retragerea din Rusia · Bătălia de la Leipzig · Congresul de la Viena · Revenirea lui Napoleon din Elba · Waterloo · Insula Sf. Elena

Omul și mașina / 317

Epoca Biedermeier · Mașina cu aburi, vaporul cu aburi, locomotiva, telegraful · Mașina de țesut și războiul mecanic · Cărbune și fier · Distrugătorii mașinilor · Ideile socialiste · Marx și lupta de clasă · Liberalismul · Revoluțiile din 1830 și 1848

Dincolo de mări / 328

China până în secolul al XVIII-lea · Războiul opiuului · Revolta lui Dai-Ping · Declinul Chinei · Japonia în jurul anului 1850 · Revoluția pentru Mikado · Modernizarea Japoniei cu ajutor străin · America după 1776 · Statele sclavagiste · Nordul · Abraham Lincoln · Războiul civil

Două state noi în Europa / 337

Europa după 1848 · Împăratul Franz Josef și Austria · Confederația Germană · Franța sub Napoleon al III-lea · Rusia · Declinul Spaniei · Eliberarea popoarelor din Balcani · Lupta pentru Constantinopol · Regatul Sardinia · Cavour · Garibaldi · Bismarck · Reforma militară împotriva Constituției · Bătălia de la Königgrätz · Sedan · Întemeierea Imperiului German · Comuna din Paris · Reforma socială a lui Bismarck · Demiterea lui Bismarck

Despre împărțirea lumii / 348

Industria · Piețele și zonele cu materii prime · Anglia și Franța · Războiul Ruso-Japonez · Italia și Germania · Cursa înarmărilor · Austria și Orientul · Izbucnirea Primului Război Mondial · Arme noi · Revoluția din Rusia · Intervenția Americii · Dictatul de pace · Progresele științei · Sfârșit

Mica bucată de istorie pe care am trăit-o eu însumi – o retrospectivă / 359

Creșterea populației planetei · Înfrângerea Puterilor Centrale în Primul Război Mondial · Instigarea maselor · Disparația toleranței din viața politică a Germaniei, Italiei, Japoniei și Rusiei Sovietice · Criza economică și izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial · Propagandă și realitate · Genocidul evreilor · Bomba atomică · Binecuvântările științei · Prăbușirea sistemelor comuniste · Acțiunile internaționale dau naștere unor noi speranțe

Toate poveștile încep cu „a fost odată“. Povestea noastră își propune să vorbească numai despre ceea ce a fost odată. Și tu ai fost mic odată și abia dacă puteai să ajungi la mâna mamei stând în picioare. Îți amintești? Dacă vrei, poți să spui o poveste care să înceapă așa: „A fost odată un băiețel sau o fetiță și băiețelul acela sau fetița aceea eram chiar eu.“ Și a mai fost odată când erai doar un copil mic în scutece. Nu îți mai amintești de asta, dar știi că așa e. Tata și mama au fost și ei mici odată. Bunicul și bunica la fel. Asta a fost mai demult. Dar și lucrul acesta îl știi. Adesea, spunem despre ei că sunt bătrâni. Dar și ei au avut bunici care la rândul lor au putut spune: a fost odată. Și tot așa, pe măsură ce mergem mai înapoi în timp. Înainte de fiecare „a fost odată“ stă un alt „a fost odată“. Ai stat vreodată între două oglinzi? Să încerci! O să vezi nenumărate oglinzi, mai departe și tot mai departe, din ce în ce mai mici și mai neclare, dar niciuna dintre aceste oglinzi nu e ultima. Chiar și acolo unde nu se mai vede nicio oglindă, încă se mai găsește loc pentru multe altele. Sunt acolo jos, în depărtare. Și tu știi asta.

Așa stau lucrurile și cu „a fost odată“ al nostru. Nu ne putem imagina că are vreun sfârșit. Bunicul bunicului bunicului – și uite așa, te ia amețala. Dar

dacă o mai spui încă o dată fără grabă, o să-ți poți imagina un alt bunic. Și încă unul, și încă unul. Așa ajungi repede în vechime și apoi în timpurile străvechi. Tot mai departe în trecut, ca și în cazul oglinzilor. Dar nu vei ajunge niciodată la începutul începutului. Pentru că dincolo de fiecare început mai există un „a fost odată“.

E ca o prăpastie fără fund! Nu te-a luat amețeala privind atât timp înapoi? Și pe mine! De aceea o să aruncăm o hârtie aprinsă în această prăpastie fără fund. O să cadă încet, din ce în ce mai adânc. Și în cădere hârtia va lumina pereții prăpastiei. O vezi acolo jos? Merge tot mai în adâncime și acum s-a îndepărtat atât de mult, încât arată ca o mică stea în abisul întunecat; se face din ce în ce mai mică, până când nu o mai poți vedea deloc.

Așa se întâmplă și cu memoria. Luminăm cu ajutorul ei în adâncul trecutului. Mai întâi în trecutul nostru, apoi întrebăm bătrânii despre al lor, apoi căutăm scrisori ale celor care au murit. Așa facem lumină tot mai departe în trecut. Există niște case în care nu se află altceva decât documente și hârtiuțe scrise pe vremuri; aceste case se numesc arhive. Acolo găsești scrisori care au fost scrise cu multe sute de ani în urmă. Eu am citit odată într-o astfel de arhivă o scrisoare în care scria: „Dragă mami! Ieri am avut la masă niște trufe grozave, al tău Wilhelm.“ Scrisoarea aparținea unui mic prinț italian care a trăit cu 400 de ani în urmă. Trufele sunt o mâncare scumpă.

Dar vedem toate aceste lucruri numai pentru o secundă, pentru că lumina noastră coboară tot mai repede în trecut. 1000 de ani, 2000 de ani, 5000 de ani, 10 000 de ani. Și atunci existau copii cărora le plăcea să mănânce lucruri bune. Doar că încă nu puteau scrie

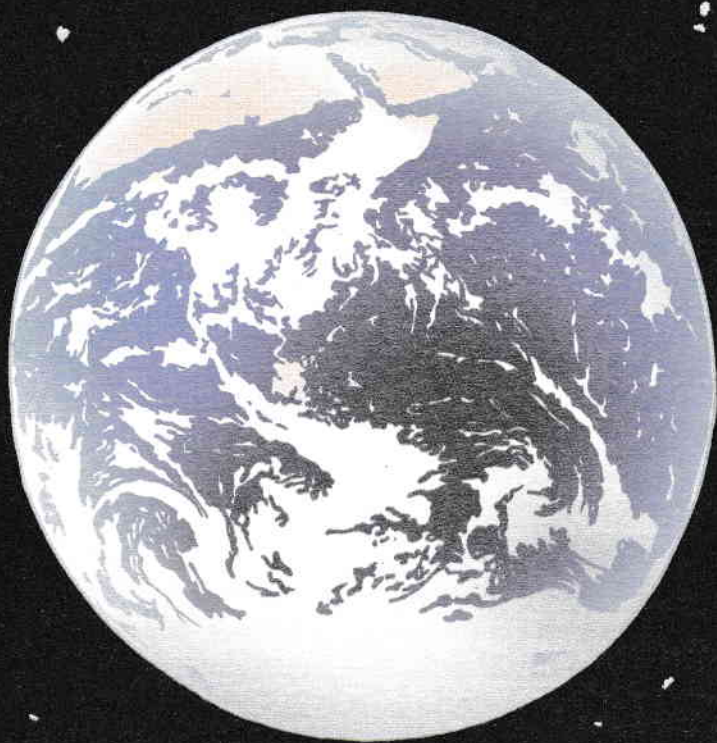
scrisori. 20 000, 50 000 de ani – chiar și oamenii de-atunci spuneau „a fost odată“. Lumina memoriei noastre devine mică de tot. Apoi dispare. Dar știm că ea merge mai departe. Într-un timp dinaintea preistoriei, pe când încă nu existau oameni. Un timp în care nici munții nu arătau așa cum arată astăzi. Mulți dintre ei erau mai înalți. În timpul lung care s-a scurs de-atunci, ploile i-au erodat până au devenit dealuri. Unii munți nici nu apăruseră. S-au ridicat încet din mare, de-a lungul a multe milioane de ani.

Dar înainte de a fi munții, existau animale. Erau foarte diferite de cele de astăzi. Uriașe, aproape ca niște balauri. De unde știm asta? Pentru că uneori le găsim oasele adânc în pământ. La Viena, la Muzeul de Istorie Naturală îl poți vedea pe *Diplodocus*, de exemplu. Ciudat nume, *Diplodocus*! Dar animalul era și mai ciudat. Nu ar fi încăput într-o cameră, nici în două. Este înalt cât copacii cei mai înalți și are o coadă lungă cât jumătate de teren de fotbal. Sigur că o reptilă așa gigantică făcea și multă gălăgie când se târa prin pădurile preistorice. *Diplodocus* chiar asta era: o reptilă gigantică.

Dar nici acesta nu a fost începutul. Poți să mergi și mai mult în urmă, multe mii de milioane de ani. E ușor de zis, dar gândește-te puțin! Știi cât de lungă e o secundă? Ține atât cât îți ia să numeri repede până la trei. Și cât fac o mie de milioane de secunde? 32 de ani! Atunci poți să îți dai seama cât înseamnă o mie de milioane de ani! Pe atunci nu existau încă animale mari, doar melci și scoici. Cu și mai mult timp în urmă nu existau nici măcar plante. Tot pământul era „pustiu și gol“. Nu exista nimic, niciun copac, niciun tufiș, niciun petic de iarbă, nicio floare, nimic verde. Numai pietre

LEBRIS

We know
books

gol-goluțe și o mare fără pești, fără scoici, ba chiar și fără mîl. Și dacă ascuți valurile acestei mări, ce-ți spun ele? „A fost odată.“ Poate că odată Pămîntul a fost doar un nor de gaz adunat laolaltă, așa cum sunt altele, mai mari, pe care le putem vedea cu telescopul. S-a învîrtit miliarde și trilioane de ani în jurul Soarelui, mai întâi fără stînci, fără apă, fără viață. Și mai înainte de asta? Mai înainte nici măcar scumpul nostru Soare nu exista. Existau doar gigantice stele străine și mici corpuri cerești care se agitau printre norii de gaz din universul fără de sfîrșit.

„A fost odată“ – și aici amețesc și eu când mă uit în jos. Vino! Hai repede înapoi spre Soare, spre Pămînt, spre frumoasa mare, la plantele, scoicile și reptilele gigantice, înapoi la munții noștri și la oameni. Nu e așa că e ca și cum te-ai întoarce acasă? Și pentru ca „a fost odată“ acesta să nu ne atragă mai departe în prăpastia fără fund, să punem imediat întrebarea: „Stai așa! Când s-au întîmplat toate acestea?“

Și dacă mai pui și întrebarea: „Cum a fost de fapt?“, atunci deja întrebi despre istorie. Nu despre o istorie oarecare, ci despre cea pe care o numim istorie universală. Și cu ea începem acum.

*Cei mai mari inventatori
care au existat vreodată*

Odată, la Heidelberg s-a excavat un șanț adânc. Acolo, sub pământ, au găsit un os de om. O mandibulă. Dar oamenii de astăzi nu mai au mandibule așa de solide și de puternice. Și cu dinți așa puternici. Sunt sigur că omul căruia i-a aparținut mandibula putea să muște zdravăn. Și trebuie să fi trăit cu mult timp în urmă, altfel osul nu ar fi fost îngropat așa de adânc în pământ!

În altă parte a Germaniei, în Neanderthal, s-a descoperit un craniu. Craniul unui om. Nu trebuie să te îngrozești, era chiar foarte interesant. Pentru că astfel de cranii nu mai există nici ele astăzi. Omul nu avea o frunte propriu-zisă, ci niște umflături mari deasupra sprâncenelor. Dar cum noi gândim cu ce avem în spatele frunții, dacă omul acesta nu avea cine știe ce frunte, poate că gândea mai puțin. În orice caz, gânditul trebuie să-i fi dat mai mult de furcă decât nouă. Așadar, au existat odată oameni care gândeau mai puțin și puteau mușca mai bine decât putem noi astăzi. Cel puțin așa se credea atunci când s-a descoperit craniul. Și s-a crezut asta până nu demult.

„Stai!“ o să spui. „Nu așa ne-a fost înțelegerea. Când s-a întâmplat asta, ce erau oamenii aceștia și cum a fost de fapt?“

Mă înroșesc și mă văd nevoit să îți răspund: nu știm exact, dar o să aflăm cu timpul. Când vei fi mare, vei putea să dai o mână de ajutor în privința asta. Nu știm, pentru că oamenii aceștia nu puteau scrie mai nimic și pentru că memoria nu merge așa de departe. (Între timp, nu mai trebuie să mă înroșesc așa de tare pentru că, deși unele lucruri scrise aici nu mai sunt chiar așa corecte, cel puțin am prevestit bine. Astăzi știm mai multe despre când au trăit primii oameni. Asta se datorează oamenilor de știință care au descoperit că anumite materiale – ca lemnul, fibrele vegetale sau chiar rocile vulcanice – se transformă încet, dar cu regularitate. Se poate calcula astfel când au apărut sau au crescut. Firește că, în același timp, oamenii continuă să caute și să excaveze, cu entuziasm, fosile umane. Mai ales în Africa și în Asia s-au găsit oase care sunt cel puțin la fel de vechi ca mandibula de la Heidelberg. Unele sunt chiar mai vechi de-atât. Aceștia erau strămoșii noștri, cu frunți bombate și creiere mici, care probabil că începuseră deja cu două milioane de ani în urmă să mânuiască pietre pe post de unelte. Un craniu găsit de curând în Africa ar putea avea o vechime de 7 milioane de ani. Oamenii de Neanderthal au apărut cu aproximativ 100 000 de ani în urmă și au populat Pământul timp de aproape 70 000 de ani. Lor trebuie să le cer scuze, pentru că deși aveau frunți bombate, creierul lor nu era deloc mai mic decât al celor mai mulți oameni din zilele noastre. Cele mai apropiate rude ale noastre apar, probabil, de-abia cu 30 000 de ani în urmă.)

„Dar toate aceste *probabilități*, fără nume și fără ani exacti, nu sunt istorie!“ o să spui. Și ai dreptate. Aceste lucruri sunt dinaintea istoriei. De aceea spunem despre